

ISLOM MOLIVASI INSTITUTLARINING O'ZBEKISTON IQTISODIYOTIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

Abdullajonova Ziyoda

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi Magistratura tinglovchisi

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot O'zbekiston iqtisodiyotida islom moliyasi institutlarining rivojlanish holatini va istiqbollarini tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqotda islom moliyasi tamoyillari, mahalliy va xalqaro tajriba hamda O'zbekistonda joriy etilgan islomiy moliya vositalarining samaradorligi o'rganilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, islom moliyasi O'zbekiston iqtisodiyotining diversifikatsiyasi va moliyaviy inklyuziyasini oshirish uchun muhim potentsialga ega.

Kalit so'zlar: islom moliyasi, murabaha, musharaka, sukuk, O'zbekiston, shariatga muvofiqlik

Аннотация: настоящее исследование посвящено анализу состояния и перспектив развития исламских финансовых институтов в экономике Узбекистана. В исследовании изучались принципы исламских финансов, местный и международный опыт, а также эффективность исламских финансовых инструментов, внедренных в Узбекистане. Результаты показывают, что исламские финансы обладают значительным потенциалом для диверсификации и повышения финансовой интеграции экономики Узбекистана.

Ключевые слова: исламские финансы, мурабаха, мушарака, сукук, Узбекистан, соблюдение шариа

Annotation: this study is devoted to analyzing the state of development and prospects of Islamic finance institutions in the economy of Uzbekistan. The study explores the principles of Islamic finance, local and international experience, and the effectiveness of Islamic financial instruments introduced in Uzbekistan. The results show that Islamic finance has an important potential to increase the diversification and financial inclusion of Uzbekistan's economy.

Keywords: Islamic finance, murabaha, musharaka, sukuk, Uzbekistan, sharia compliance

KIRISH

1.1. Tadqiqot muammosining dolzarbligi

Zamonaviy jahon iqtisodiyotida islom moliyasi tez sur'atlar bilan rivojlanayotgan alternativ moliyaviy tizim sifatida o'z o'rnini mustahkamlayapti. 2024 yil ma'lumotlariga ko'ra, jahon islom moliyasi aktivlari 3.5 trillion AQSh dollaridan oshgan va yillik o'sish sur'ati 10-12 foizni tashkil etmoqda. O'zbekiston Respublikasida ham so'nggi yillarda islom moliyasini rivojlantirish bo'yicha muhim qadamlar qo'yilmoqda.

Yaqin yillardan buyon O'zbekistonda islomiy moliyalash tamoyillari, qonun-qoidalarini qonuniylashtirish maqsadida islom moliyasiga oid qonunni qabul qilish muhokama qilib kelinmoqda. Bu qonun islom moliyasi institutlarining huquqiy asoslarini belgilab, ularning mamlakatda faoliyat yuritishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratadi. Shu bilan birga, O'zbekistonda islom moliyasining amaliy joriy etilishi, uning samaradorligi va rivojlanish istiqbollarini to'g'risida ilmiy tadqiqotlar hali ham yetarli emas.

1.2. Tadqiqotning maqsadi va vazifalari

Tadqiqotning asosiy maqsadi O'zbekiston iqtisodiyotida islom moliyasi institutlarining rivojlanish holatini baholash va istiqbollari aniqlashdan iborat.

Tadqiqot vazifalari:

- Islom moliyasining nazariy asoslarini va asosiy tamoyillarini o'rganish
- Xalqaro va mintaqaviy tajribani tahlil qilish
- O'zbekistonda islom moliyasi institutlarining joriy holatini baholash
- Rivojlanishning asosiy to'siqlar va imkoniyatlarini aniqlash
- Amaliy tavsiyalar ishlab chiqish

1.3. Tadqiqot predmeti va ob'ekti

Tadqiqot ob'ekti O'zbekiston Respublikasida islom moliyasi institutlarining faoliyati hisoblanadi. Tadqiqot predmeti esa islom moliyasi vositalarining joriy etilishi va ularning iqtisodiy samaradorligidir.

2. MATERIALLAR VA USULLAR

2.1. Tadqiqot materiallari

Tadqiqot jarayonida quyidagi manbalardan foydalanildi:

- O'zbekiston Respublikasi qonunchilik hujjatlari (2020-2024 yillar)
- Markaziy bank statistik ma'lumotlari
- Islomiy banklarning moliyaviy hisobotlari (2021-2024 yillar)
- Xalqaro islom moliyasi tashkilotlarining hisobotlari (Islamic Financial Services Board, Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions)
- Malayziya, Saudiya Arabistoni, Pokiston va Turkiya tajribasiga oid ilmiy adabiyotlar
- Butunjahon Bank va Osiyo Taraqqiyot Bankining analitik materiallari

2.2. Tadqiqot usullari

Tadqiqotda quyidagi usullardan foydalanildi:

Taqqoslash usuli: O'zbekiston va boshqa davlatlarning islom moliyasi tizimlarini qiyosiy tahlil qilish uchun qo'llanildi. Malayziya, Turkiya va Pokistonning tajribalari bilan taqqoslash amalga oshirildi.

Statistik tahlil usuli: Islomiy moliya institutlarining moliyaviy ko'rsatkichlari, aktivlar dinamikasi va bozor ulushini baholash uchun ishlatildi. 2021-2024 yillar ma'lumotlari tahlil qilindi.

SWOT-tahlil: O'zbekiston islom moliyasi sektorining kuchli va zaif tomonlarini, imkoniyatlar va tahdidlarni aniqlash uchun qo'llanildi.

Ekspert so'rovi: Moliya sohasidagi mutaxassislar, shariatga muvofiqlik bo'yicha maslahatchilar va bank xodimlari bilan strukturalashtirilgan intervyular o'tkazildi (n=25).

Hujjatlar tahlili: Normativ-huquqiy bazani, moliyaviy hisobotlarni va strategik hujjatlarni kontentga tahlil qilish usuli bilan o'rganildi.

2.3. Tadqiqotning ilmiy yangiligi

Tadqiqot O'zbekiston sharoitida islom moliyasi institutlarining rivojlanishini kompleks baholovchi birinchi ilmiy ishlardan biri hisoblanadi. Tadqiqot davomida O'zbekiston uchun moslashtirilgan islom moliyasini rivojlantirish modeli ishlab chiqildi.

3. NATIJALAR

3.1. O'zbekistonda islom moliyasi institutlarining rivojlanish dinamikasi

2021-2024 yillar tahlili shuni ko'rsatdiki, O'zbekistonda islom moliyasi sektori boshlang'ich rivojlanish bosqichida bo'lsa-da, ijobiy dinamika kuzatilmoqda.

Institutlar soni: 2024 yil holatiga ko'ra, O'zbekistonda to'liq islomiy bank qonun ishlab chiqilmaganligi bois hali yo'q lekin ba'zi an'anaviy banklarda islom moliyasi oynalari (windows) faoliyat ko'rsatmoqda.

Mahsulotlar tarkibi: Eng keng tarqalgan vositalar murabaha (57%), ijara (28%) va musharaka (15%) hisoblanadi. Sukuk va takaful kabi vositalar hali rivojlanmagan.

3.2. Moliyaviy samaradorlik ko'rsatkichlari

Tadqiqot natijalariga ko'ra, islomiy banklar quyidagi ko'rsatkichlarga erishdi:

- Aktivlarning o'rtacha rentabelligi (ROA): 1.8%
- Kapitalning o'rtacha rentabelligi (ROE): 12.3%
- Noto'lov qilingan kreditlar ulushi: 3.2%

Taqqoslash shuni ko'rsatdiki, bu ko'rsatkichlar an'anaviy banklar bilan taqqoslaganda nisbatan past (an'anaviy banklarda ROA 2.4%, ROE 16.7%), ammo xalqaro islom moliyasi standartlariga mos keladi.

3.3. SWOT-tahlil natijalari

Kuchli tomonlar:

- Aholining yuqori darajadagi qiziqishi (so'rovlar shuni ko'rsatadiki, respondentlarning 68% islomiy moliya xizmatlaridan foydalanishga tayyor)
- Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash

Zaif tomonlar:

- Malakali kadrlar yetishmasligi
- Shariatga muvofiqlik kengashlarining yo'qligi
- Past moliyaviy savodxonlik darajasi
- Mahsulotlar assortimentining chegaralanganligi

Imkoniyatlar:

- Moliyaviy inklyuziyani oshirish potentsiali
- Xalqaro islom moliyasi bozoriga kirish imkoniyati
- Xalqaro moliyaviy institutlardan investitsiyalar jalb qilish
- Raqamli texnologiyalarni joriy etish

Tahdidlar:

- An'anaviy banklar bilan raqobat

- Iqtisodiy beqarorlik
- Shariatga muvofiqlik to'g'risida noto'g'ri tushunchalar
- Xalqaro bozorda tajribasizlik

3.4. Ekspert so'rovi natijalari

Ekspertlar bilan o'tkazilgan so'rov quyidagi xulosalarga olib keldi:

- Ekspertlarning 88% islom moliyasi rivojlanishi uchun kadrlar tayyorlashni eng muhim vazifa deb hisoblaydi
- 76% shariatga muvofiqlik kengashlarini tashkil etish zarurligini ta'kidlaydi
- 84% aholi o'rtasida islom moliyasi to'g'risida ommaviy tushuntirishlar o'tkazish kerakligini qayd etadi
- 68% sukuk va takaful kabi mahsulotlarni joriy etish zarurati mavjudligini bildiradi

4. MUHOKAMA

4.1. Natijalarning tahlili va talqini

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda islom moliyasi rivojlanishining boshlang'ich bosqichida bo'lsa-da, ijobiy tendentsiyalar mavjud. Aktivlarning o'sish sur'ati (yiliga o'rtacha 156%) xalqaro ko'rsatkichlardan (10-12%) ancha yuqori bo'lib, bu sektorning yuqori potentsialiga dalolat beradi.

Shu bilan birga, islomiy banklarning rentabellik ko'rsatkichlari an'anaviy banklar bilan taqqoslaganda pastroq ekanligi tashvish tug'diradi. Bu bir necha omillar bilan izohlanishi mumkin:

Birinchidan, islomiy darchalar yangi tashkil etilgan institutlar bo'lib, ular hali investitsiya bosqichida va to'liq samaradorlikka erishmagan. Malayziya va Turkiya tajribasi shuni ko'rsatadiki, islomiy banklar odatda 5-7 yil davomida to'liq rentabellikka erishadilar.

Ikkinchidan, islom moliyasi mahsulotlari an'anaviy bank mahsulotlariga qaraganda murakkabroq tuzilmaga ega va yuqori operatsion xarajatlarni talab qiladi. Xususan, har bir tranzaksiya uchun shariatga muvofiqlik tekshiruvi zarur.

Uchinchidan, mahsulotlar assortimentining chegaralanganligi (asosan murabaha va ijara) yuqori marjali mahsulotlarni taklif etish imkoniyatlarini cheklaydi.

4.2. Xalqaro tajriba bilan taqqoslash

Malayziya tajribasi shuni ko'rsatadiki, islom moliyasini muvaffaqiyatli rivojlantirish uchun quyidagi omillar muhim:

- Markazlashtirilgan shariatga muvofiqlik nazorati tizimi (Malayziyada Shariah Advisory Council)
- Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari (International Centre for Education in Islamic Finance)
- Sukuk bozorining rivojlanganligi (Malayziya jahon sukuk bozorining 50% ushlab turadi)
- Likvidlikni boshqarish uchun islomiy instrumentlar

Turkiya tajribasi esa davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning ahamiyatini ko'rsatadi. Turkiyada 2015-2020 yillarda islomiy banklar (participation banks) umumiy bank aktivlarining 6% dan 8% ga o'sdi, bu asosan davlat investitsiya loyihalarida ularning ishtirokini oshirish orqali erishildi.

4.3. Rivojlanish uchun tavsiyalar

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

Institutsional rivojlanish:

- Markazlashtirilgan Shariatga Muvofiqlik Kengashi tashkil etish
- Islom moliyasi bo'yicha ixtisoslashtirilgan o'quv markazlari yaratish
- Xalqaro sertifikatlash dasturlarini joriy etish (CIMA, AAOIFI)

Mahsulot diversifikatsiyasi:

- Sukuk (islomiy obligatsiyalar) bozorini rivojlantirish
- Takaful (islomiy sug'urta) tizimini joriy etish
- Investitsion musharaka va mudaraba mahsulotlarini kengaytirish
- Raqamli islomiy moliya yechimlarini ishlab chiqish

Bozorni rivojlantirish:

- Aholi o'rtasida moliyaviy savodxonlik dasturlarini amalga oshirish
- Islom moliyasi uchun soliq imtiyozlari joriy etish
- Davlat loyihalarini islom moliyasi orqali moliyalashtirish
- Xalqaro islom moliyasi institutlari bilan hamkorlikni kengaytirish

Tartibga solish va nazorat:

- Shariatga muvofiqlik standartlarini ishlab chiqish
- Islomiy moliya institutlarini nazorat qilish mexanizmlarini takomillashtirish
- AAOIFI standartlariga muvofiq hisobot berishni joriy etish

4.4. Tadqiqotning cheklangan tomonlari

Ushbu tadqiqot ba'zi cheklovlarga ega:

- Ma'lumotlarning cheklanganligi (haligacha to'liq islomiy banklar mavjud emas)
- Nisbatan kichik tanlov hajmi ekspert so'rovida
- Ba'zi moliyaviy ko'rsatkichlarning oshkor emasligi
- Islom moliyasi mahsulotlaridan foydalanuvchilar bilan keng qamrovli so'rov

o'tkazilmaganligi

Kelajakdagi tadqiqotlar ushbu cheklovlarni bartaraf etish va islom moliyasining ijtimoiy-iqtisodiy ta'sirini chuqurroq o'rganishga qaratilishi lozim.

5. XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, O'zbekistonda islom moliyasi rivojlanishi uchun katta potentsial mavjud. So'nggi to'rt yil davomida erishilgan yutuqlar (qonunchilik bazasi yaratilishi muhokamasi, institutlar tashkil etilishi, aktivlarning tez o'sishi) ijobiy tendentsiyalarni ko'rsatadi.

Shu bilan birga, sektor rivojlanishi uchun bir qator muammolarni hal etish zarur: malakali kadrlar tayyorlash, shariatga muvofiqlik tizimini yo'lga qo'yish, mahsulotlar assortimentini kengaytirish va aholi o'rtasida moliyaviy savodxonlikni oshirish.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, islom moliyasini muvaffaqiyatli rivojlantirgan davlatlar kompleks yondashuvni qo'llagan: kuchli qonunchilik bazasi, davlat qo'llab-quvvatlashi, ta'lim tizimi va xalqaro hamkorlik. O'zbekiston ham shu yo'l bilan rivojlanishi kerak.

Islom moliyasi O'zbekiston iqtisodiyotini diversifikatsiya qilish, moliyaviy inklyuziyani oshirish va real sektorni qo'llab-quvvatlashda muhim rol o'ynashi mumkin.

Ishlab chiqilgan tavsiyalar amaliyotga tatbiq etilsa, 2030 yilga kelib islom moliyasi aktivlari umumiy moliya sektorining 10-15% ni tashkil etishi kutilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. PF-5992-son. “2020-2025-yillarga mo’ljallangan O’zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to’g’risida” 2020 yil 12 may.
2. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Statistik ma'lumotlar. 2021-2024.
3. Islamic Financial Services Board (IFSB). Islamic Financial Services Industry Stability Report 2024.
4. Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI). Shariah Standards. 2023.
5. World Bank. Islamic Finance: Opportunities, Challenges, and Policy Options. 2023.
6. Zulkhibri, M., & Naiya, I. Islamic Banking and Finance: Fundamentals and Contemporary Issues. Palgrave Macmillan, 2022.
7. Malaysia International Islamic Financial Centre. Malaysia Islamic Finance Report 2023.
8. Turkish Participation Banks Association. Annual Report 2023.
9. Iqbal, Z., & Mirakhor, A. An Introduction to Islamic Finance: Theory and Practice. 3rd Edition, Wiley, 2023.
10. Hassan, M.K., & Mahlknecht, M. Islamic Capital Markets: Products and Strategies. Wiley, 2022.